

Cilj Komunistične partije Slovenije je bilo uničiti vodstvo Tigra

Metod Berlec, foto: Matic Štojs

Mira Cenčič se je rodila leta 1934 v Tomaju. Je doktorica pedagoške znanosti in docentka za didaktiko Pedagoške fakultete v Ljubljani v pokoju. Poleg pedagoškega dela se je ves čas ukvarjala tudi z raziskovanjem in s strokovno publicistiko. S področja šolstva in vzgoje je napisala devet samostojnih del, od teh tri v soavtorstvu. Po upokojitvi se je usmerila na preučevanje novejšega zgodovinskega dogajanja na Primorskem, predvsem tigrovskega gibanja, delovanja goriške katoliške Sredine in narodnoobrambnega delovanja slovenskih duhovnikov v Beneški Sloveniji. S tega področja je napisala šest samostojnih publikacij (eno v soavtorstvu). Za svoje pedagoško delo je dobila zlato plaketo Pedagoške fakultete v Ljubljani in naziv zaslužni visokošolski učitelj Pedagoške fakultete Univerze na Primorskem v Kopru. Leta 2000 ji je Društvo TIGR dodelilo spominsko plaketo TIGR, ki jo podeljujejo posameznikom za dolgoletno uspešno društveno delovanje. Leta 2010 pa je prejela tudi zlato priznanje občine Sempeter-Vrtojba.

Gospa Cenčičeva, leta 1997 je pri založbi Mladinska knjiga izšla vaša odmevna knjiga TIGR. O Slovencih pod Italijo in boju Tigra za slovenski narodni obstoj na Primorskem. Naj naprej začneva z rapalsko pogodbo in s koncem prve svetovne vojne. Takrat so velike sile kot na tržnici trgovale s slovenskim narodnostnim ozemljem. Po prvi svetovni vojni pa smo bili priče bojem za severno narodnostno mejo. Zakaj do česa podobnega ni prišlo na zahodni meji? Je bil vzrok morda v tem, da je bila Italija na strani antantnih sil, se pravi zmagovalcev? Kako so Slovenci sprejeli prihod Italijanov?

Res je bilo drugače. Drugačne so bile tudi razmere. Konec vojne je bil nepričakovan in dogodki so se naglo odvijali. Gotovo je na zasedbo našega ozemlja vplival predhodni dogovor o plačilu Italiji za njen vstop v vojno na strani antante. Že isti dan, to je 3. 11. 1918, ko je bilo podpisano premirje med avstrijskim cesarjem z antanto, se je izkrcala italijanska vojska v tržaškem pristanišču. Takrat, ko so se avstrijski vojaki šele začeli umikati

z bojišč, so italijanski vojaki že korakali po Sežani.

Italijansko vojsko so ljudje sprejeli z velikim presenečenjem in razočaranjem. V negotovosti so ugibali o svoji prihodnosti. Nekateri so se v zmedi umaknili z zasedenega ozemlja. Niso obupali, pričakovali so pravično rešitev in pokazali svojo pripravljenost bojevati se za novo ureditev svoje domovine. Ob severni meji so imeli generala Maistra, na Primorskem smo imeli feldmaršala Borovejšiča, ki je načrtoval obrambo pred novimi okupatorji, a narodni svet vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov ni sprejel njegove pobude. Primorci so kljub temu organizirali narodne straže, ki so delovale po navodilih Narodne vlade v Ljubljani. V velikem številu so se vključili med Maistrove borbe in se v Tržaškem polku borili na Koroškem za slovensko zemljo.

Kot vemo, se je položaj Slovencev po prihodu fašistov na oblast leta 1922 drastično poslabšal, fašistično nasilje se je nato stopnjevalo konec dvajsetih let prejšnjega stoletja.

Položaj Slovencev se je močno poslabšal že pred prihodom fašizma na oblast. Obljubam o velikih svobodnih akcijah je sledil ukaz o kaznovanju nasprotnikov okupacije. Tako so začeli z aretacijami in internacijami vračajočih se avstrijskih vojakov in vodilnih slovenskih osebnosti. Aprila 1919 je bil v Trstu ustanovljen t. i. fašijo. Fašistične akcijske čete so divjale po vaseh ter z brezobzirno surovostjo napadale Slovence in uničevale imovino. Preden je prišel fašizem na oblast, so uničili 134 poslopij. Najbolj sporočilen dokaz odnosa do Slovencev je bil požig Narodnega doma v Trstu leta 1920. S prevzemom fašistične oblasti oktobra 1922 pa se je začel pravi duhovni genocid nad Slovenci, da bi dosegli narodno, jezikovno in politično enotno državo. Uničevanje se je začelo z vandalizmom in nasiljem in nadaljevalo z zakoni, ki so strogo prepovedali vsako kulturno in narodno delovanje. Odpravili so slovenski jezik v upravi, postopoma so razširili prepoved v vsem javnem življenju in razobesili napise: Tu se govori

samo italijansko. Silno so bili občutljivi na slovensko petje, ki je bilo leta 1932 prepovedano celo na cerkvenih procesijah. Odpravili so vse javne napise v slovensčini, razbijali so spominske plošče in nagrobnike, že leta 1923 so poitalijančili geografska imena, nato osebna imena in priimke. V letih 1923–1928 so italijanizirali šolo in prepovedali pogovor v slovenskem jeziku med učenci. Ukinjena je bila krajevna uprava in oblast so prevzeli italijanski podestati. Na vsem ozemlju so razvijali mrežo fašističnih organizacij in se trudili pridobiti zaupnike in ovaduhe. Uničevali so narodno zavest in Slovence zaničevali, da so barbari, ljudstvo brez zgodovine, brez kulture, brezoblična masa, ki jo mora kultivirati veliki Rim. Fašistična oblast se je trudila prodreti tudi v cerkev, ocenili so, da so duhovniki največja ovira poitalijančevanja. Že leta 1919 je bilo deportiranih in izgnanih 150 duhovnikov in 77 redovnikov. Črnosrajčniki so udarili v cerkve, prekinjali pridige. Leta 1928 so izgnali slovenski verouk iz šol in duhovniki so se s svojimi učenci umaknili v zakristije. Uničevali so gospodarstvo, da bi pospešili izseljevanje. Zaradi izgube služb so morali državni uradniki za kruhom, obubožani kmetje v Ameriko, dekleta in žene pa za služkinje v italijanska mesta ali kot dojljice v Egipt. Izselilo se je okoli 100.000 ljudi. Ostal je le še obubožani kmet, od intelektualcev pa 50 odvetnikov, 15 zdravnikov in 272 duhovnikov. Spremenila se je narodna in socialna sestava prebivalstva.

Kako pa so na vse te raznarodovalne ukrepe reagirali Primorci?

Primorci so svoj boj za narodni obstoj prilagajali možnostim. Za prvo obdobje je značilna okrepitev narodnega, kulturnega, gospodarskega delovanja. Vsaka vas je imela svoje prosvetno društvo, ta so se povezala v Prosvetno zvezo in Zvezo prosvetnih društev. Močno se je povečala književna dejavnost, začeli so delovati Goriška Mohorjeva družba, Katoliška knjigarna in Tiskarsko društvo, izhajalo je kar 54 slovenskih in hrvaških časopisov in revij. Krepilo se je združeno gospodarstvo, finančne, proizvodne ►

► in trgovske zadruge je povezovala Zadrzna zveza v Trstu in Gorici.

Ko pa se je vse to sistematično uničevalo, se je širilo in krepilo na pol ilegalno narodno delovanje, ki je imelo navzven cerkveni značaj. Okrepili so se cerkveni pevski zbori, romanja in planinarjenje so postala srečanja z domoljubnimi manifestacijami, verouk je dobil značaj slovenske šole, skrivoma so širili slovenske knjige po domovih in družine z otroki so dobile za domači pouk abecednik Prvi koraki in berilo Kolački. Narodnoobrambno delovanje sta začeli povezovati in usmerjati dve tajni narodnoobrambni organizaciji.

Je zaradi vsega tega nastal TIGR? V svoji knjigi ste opozorili, da ne moremo določiti ne kraja ne datuma njegovega nastanka Tigra ...

Prav zaradi tega je nastal TIGR. Datuma ni mogoče določiti, ker se je podtalno delovanje začelo spontano, v različnih krajih v različnem času, glede na nasilno uničevanje javne kulturne dejavnosti.

Prve oblike organiziranega odpora so nastale na Pivškem v letih 1922 in 1925. Na Goriškem so se začeli tajno zbirati od leta 1924 dalje, na Tržaškem je prišlo narodnoobrambno delovanje v ilegalo z razpustitvijo telovadnih in kulturnih društev. Svoje vodstvo so izbirale uporne skupine večinoma spomladi 1927. Za nastanek notne organizacije TIGR pa se šteje sestanek predstavnikov goriškega in tržaškega odbora na Nanosu, 8. septembra 1927, ko je bil sprejet skupen obrambni načrt.

Na kakšen način pa je bil TIGR organiziran? Kdo so bili njegovi glavni voditelji?

TIGR sta vodila dva odbora, eden v Trstu, eden v Gorici. Celotno območje Julijske krajine je bilo razdeljeno na srenje, v katerih so delovale celice, trojke in zaupniki. Tajnost je

bila zagotovljena tako, da je le en član trojke poznal enega člana druge trojke. Zaupnike in trojke je imela skoraj vsaka vas. Zbirali so se po dogovorjenih geslih na gmajnah, v jamah in na javnih shodih, pomešani med množico. Sporočila in propagandni material so odlagali na dogovorjenih skrivnih mestih.

Ustroj organizacije se je po letu 1930 spremenil, ko je bil zaradi delnega odkritja organizacije del voditeljev v zaporih, del pa v Ljubljani. Izredno vlogo so dobile kurirske trojke. Tigrovske kurirji so po nevarnih poteh in v najslabšem vremenu čez tolminske hribe in snežniške gozdove prenašali v nahrbtnikih literaturo, sporočila in načrte delovanja, nazaj pa poročila o težkem življenju Primorcev. S svojimi somišljeniki so se srečevali ponoči po zapuščenih senikih in cerkvenih zvonikih.

Voditelji Tigra in najvidnejše osebnosti so bili Danilo Zelen, študent iz Senožeč, Albert Rejec, urednik časopisa Edinost, Zorko Jelinčič, vodja Zveze prosvetnih društev. Vodstvo v odborih se je spreminjalo, ker so se morali nekateri umakniti čez mejo, drugi pa so se znašli v konfinaciji in zaporih. Pivško-bistriško območje sta v prvem obdobju vodila Jože Vadnal in Alojz Valenčič, tržaškega pa Andrej Šavli, Dorče Sardoč in Jože Dekleva; ko je bilo to vodstvo aretirano, so stopili na čelo Ferdo Bidovec, Franjo Marušič in Zvonimir Miloš, v Gorici pa so bili v prvem obdobju voditelji Albert Rejec in Zorko Jelinčič ter Avgust Šfiligoj, nato pa Anton Rutar in Anton Majnik ter Maks Rejec in še nekateri. Po letu 1930, ko je bil TIGR voden iz Ljubljane, so bili najpomembnejši Danilo Zelen, Albert Rejec, Ferdo Kravanja in Just Godnič. Pomembno vlogo v organizaciji sta imela tudi voditelja emigrantskih društev Lucijan Marija Čok in Ivan Rudolf. Vodstvo

je vzdrževalo zveze prek kurirjev z vodji celice na Primorskem. Najmočnejše tigrovske skupine so bile ob meji: v Baški grapi, na Bovškem in Pivškem.

Nekdanji predsednik SD Igor Lukšič je pred leti dejal, da je bil TIGR teroristična organizacija. Kako to komentirate?

Njegova izjava je v skladu z oceno vodstva komunistične partije, izrečene že pred vojno in med njo. Leta 1939 je Kardelj označil, da je delo tega gibanja zgrešeno, ker se ni naslanjalo na KPL, ampak pogrevalo geslo o priključitvi Primorske Jugoslaviji. Na sestanku organizatorjev OF na Primorskem v februarju 1943 so voditelji sestanka označili tigrovce kot anglofilske individualne teroriste, meščanske nacionaliste, orodje angleških imperialistov. Ko so sondirali teren in ugotovili, da so aktivisti OF iz katoliških in tigrovskih vrst, so se voditelji navidezno oprli na nekomunistični predvojni antifašizem, zmanjšali revolucionarni in okrepili narodni naboj. Sprejeli so tigrovske geslo »Smrt fašizmu, svobodo narodu«, Soško brigado preimenovali v Bazoviško in začeli govoriti o priključitvi Primorske Jugoslaviji.

Nedvomno se je ta tajna slovenska organizacija pogumno borila proti fašistom!

Gotovo, njena skrb je bila pokončnost, pogum v narodnih zadevah, ohraniti kulturo svojega naroda in jezik, skrbeti za slovenski tisk in zavirati izseljevanje naših ljudi. Demonstrativno in povračilno delovanje, kot je razobešanje zastav, napisne akcije, požigi potujočevalnic, razstreljevalne akcije so imeli cilj dokazovati, da smo Slovenci še tu in da nočemo umreti. Očitki o terorizmu so povsem neutemeljeni, saj pregled njihovega gverilskega delovanja kaže, da je bilo v 20. letih ustreljenih le 13 sovražnikov, pretežno ova-duhov, ki so naredili slovenskemu narodu ogromno gorja. Požigi poslopij pa so se izvajali vedno tako, da bi ne prišlo do človeških žrtev. Delovanje tržaške skupine tigrovcev je bilo zelo borbeno v januarju 1930. Najodmevnejša akcija je bila razstrelitev svetilnika v Barkovljah in sprožitev peklenškega stroja v uredništvu časopisa Il popolo di Trieste, ki je skrajno žaljivo pisal o Slovencih.

Seveda so fašisti odgovorili še z večjim nasiljem. Nedvomno je pomenil prvi in drugi tržaški proces precejšen udarec za TIGR?

Zaradi narodnoobrambne delovanja so Primorci zelo trpeli. Za vsak najmanjši znak odpora ali »slavofilstva« so fašisti uporabljali pendrek, ricinus, brez obtožbe postavljali ljudi pod policijski nadzor, pošiljali v konfinacijo, internacijo, uprizarjali mučeniška zasliševanja in zapirali v ječe. Za policijske ukrepe je bil dovolj sum, saj dolgo niso ničesar konkretnega odkrili, dokler se ni pojavil njihov »konfident« iz Ljubljane na kvesturi v

Gorici. Po tem dogodku so se znašli v zaporu skoraj vsi glavni stebri goriške in tržaške veje te organizacije. Septembra so štirje padli pod streli na Bazoviški gmajni. Množica domoljubov je bila po zaporih in konfinacijah, veliko preplašenih in ogroženih Primorcev je zbežalo čez mejo. Tudi 2. tržaški proces, ki je se končal z usmrtnitvijo petih primorskih domoljubov, štirih tigrovcev in enega komuniste, ki je veljal za slavofila in iredentista, ima v ozadju še ne povsem raziskano izdajstvo. Ta proces s smrtnimi obsodbami, množičnimi zapori in konfinacijami je močno oslabil tigrovsko organizacijo. Uničeno je bilo tudi vodstvo v Ljubljani, Zelen je bil mrtev, nekateri so se razšli po gozdovih, drugi bežali v tujino.

V zadnjem času je Gibanje 13. maj sprožilo predlog, naj dan, ko je bil na Mali gori pri Ribnici prvi vojaški spopad z Italijani po kapitulaciji Jugoslavije, postane državni praznik. Nedvomno zanimiv predlog!?

Vsekakor. Tedaj je bil prvi spopad z italijanskim okupatorjem, pred tem pa je bil že organiziran odpor primorskih prostovoljcev v Soški legiji ob napadu na slovensko ozemlje, diverzantske akcije na prometnicah na Tirolskem in Koroškem, ki so se izvajale spomladi 1940, kar pomeni, da so se tigrovci vključili v boj proti fašizmu v povezavi z demokratičnimi silami zahodne Evrope, ko sta Hitler in Stalin še zvesto sodelovala.

Kot vemo, je bil takrat ubit oziroma izdan vojaški poveljnik Tigra Danilo Zelen. Bruno Tekavec, sin komunista, nosilca partizanske spomenice in kasneje poveljnika ribniške partizanske čete Filipa Tekavca - Gašperja trdi, da je tigrovce Italijanom izdal njegov oče. Ali to drži?

Gotovo je Bruno Tekavec zanesljiv pričevalec. On ve, česar drugi ne vemo. Dokazati čistke vodilnih tigrovcev je silno težko, ker so bile oblike prikrite in prefinjene. Govorilo se je o izdajstvu Češarkove koč, šušljalo pa, da so za skrivališče vedeli nekateri člani društva prijateljev Sovjetske zveze, ki so vedeli tudi za skladišča orožja, ki so kmalu prišla v roke partizanom. Cilj KPS je bil uničiti vodstvo, »zdravo članstvo« pa vključiti v osvobodilni boj. Ribniški učitelj Anton Majnik, ki je v tem prvem spopadu vklenjen zbežal, je bil kasneje sredi Ribnice v nejasnih okoliščinah ustreljen.

Zakaj organizacije TIGR ne najdemo med ustanovnimi člani Osvobodilne fronte? Je bil vzrok v tem, da je komuniste, ki so bili internacionalisti, motilo njihovo veliko domoljubje?

Gotovo je domoljubje pomemben vzrok. Tigrovci so bili narodnjaki in nikdar ne bi privolili v povezovanje z Italijani. Nič manj

pomemben razlog pa ni sodelovanje tigrovcev z angleško obveščevalno službo, vključitev v protifašistični odpor z demokratičnimi silami zahodne Evrope, medtem ko je bila KPS podrejena Sovjetski zvezi. Angleži so veljali za imperialiste, sovražnike, zato je bila 27. aprila 1941 v Ljubljani ustanovljena Protiimperialistična fronta (PIF), ki se je po nekaj mesecih preoblikovala v Osvobodilno fronto.

Na Primorskem so bili med prvimi partizani večinoma tigrovci ...

Da, tako je. V poznem poletju 1941 so prihajali odposlanci OF, večinoma primorski emigranti, člani KPS, in iskali zveze s primorskimi domoljubi, tigrovci in člani tajne krščanske socialne organizacije. Tigrovci so bili navdušeni za upor, saj so že pred tem organizirali prvo partizansko četo. Narodna čustva so bila izredno močna in ni čudno, da so se množično odzvali klicu v boj za osvoboditev. Primorci, ki so bili ideološko in politično enotni, narodno čuteči, a politično nerazgledani o strankarskem slovenskem kaosu, v začetnem obdobju niso razlikovali četnikov in partizanov. Upornikom so Italijani pravili ribeli, ljudje pa četaši ali četniki.

Po drugi svetovni vojni je nekdanji komunistični režim tigrovce postavil na stranski tir, v veliki meri pa tudi zamolčal njihovo pomembno vlogo pred drugo svetovno vojno. Zakaj?

Tigrovci so bili postavljeni na stranski tir že med vojno. Velika skrb voditeljev OF je bila, da ne bi prišlo do »prevala«, to je narodnega odpora brez revolucije. Predvojni narodni voditelji so imeli pri ljudstvu velik ugled in zaupanje, komunizem pa je bil Primorcem tuje.

TIGR je bilo treba zamolčati tudi zato, ker je komunistična partija morala veljati pred ljudstvom, da je edina zmožna organizirati odpor in sposobna voditi narodnoosvobodilni boj. Če bi priznali vlogo Tigra, bi se zmanjšal njen ugled.

Leta 2011 ste pri Slovenski matici izdali prav tako zelo zanimivo knjigo Primorska sredina v primežu bratomorne vojne. Zaradi priključitve Primorske Italiji je bilo politično delovanje Slovencev v Kraljevini Italiji nedvomno precej drugačno kot znotraj Kraljevine Jugoslavije. Kot pišete v knjigi, je bila osrednja politična predstavnic primorskih Slovencev organizacija Edinost, ki pa se je delila na goriško krščansko socialno strujo in tržaško liberalno strujo.

Drugačno je bilo delovanje, drugačne so bile razmere. Slovenstvo na zahodni meji je bilo ogroženo, odkar je nastala država Italija, ki se je ozirala proti vzhodu z željo premakniti v tisti smeri svoje meje. Težave pri uveljavljanju jezika, narodne kulture in šolstva so bile velike zlasti v narodnostno mešanih mestih Trstu in Gorici. Zato je bila potrebna enotna politična dejavnost.

Politično društvo Edinost je bilo ustanovljeno že leta 1874, obnovljeno leta 1919 in nasilno ukinjeno leta 1928. Skrbelo je za narodno delovanje na političnem, narodnem, gospodarskem in kulturnem področju. Leta 1922 se je delilo na liberalno krilo s sedežem v Trstu, ki sta ga vodila Joža Wilfan in Edvard Slavik, in krščansko socialno s sedežem v Gorici, ki sta ga vodila Virgil Šček in Engelbert Besednjak. Glede reševanja narodnih vprašanj je ostalo enotno, za kar je skrbel skupni Narodni svet. Društvo je postavljalo narodne interese pred politične. Svoje ▶

▶ delovanje je močno stopnjevalo, ko se je stopnjevala ogroženost narodnih vrednot.

Izredno pomembno vlogo pri ohranjanju slovenstva pod fašizmom so imeli tudi primorski duhovniki, ki so bili organizirani v Zboru svečnikov svetega Pavla. O tem se je v preteklosti premalo govorilo ...

Ves čas so bili poskusi prodora italijanskega jezika in kulture tudi v cerkev. Zato se je stanovska organizacija primorskih duhovnikov ustanovila že pod Avstrijo, leta 1899, in delovala v obrambo verskih, kulturnih in narodnih vrednot. Po 1. svetovni vojni je bila leta 1920 obnovljena, njeno delovanje pa se je, kakor se je stopnjevala narodna ogroženost, močno okrepilo in razširilo. Organizacija je delovala po odsekih: politični, šolski, gospodarski in kulturni. Zbor je predstavljal najmočnejšo intelektualno in narodno silo v javnem življenju. Deloval je povsem samostojno s podporo goriškega škofa Sedeja in tržaškega škofa Fogarja. S poskusi prodora fašizma v slovensko cerkev so se upirali tistim ukazom rimske civilne in cerkvene oblasti, ki niso bili usklajeni z evangelijskim naukom in s človekovimi pravicami. Uspeh jim je zagotavljala enotnost. Pripravljali so predloge, pisali pritožbe in ugovore oblastem v Rimu in sporočali svetu o krivicah, ki se godijo Primorcem in slovenski cerkvi na Primorskem. Uspešno jim je ohraniti slovensko molitev, slovenske pridige in slovensko petje, uspelo jim je obvarovati slovenski verouk, in sicer v skladu z znamenitimi normami, ki so določale, da verski nauk poteka v jeziku, ki ga govori družina. S svojo enotnostjo so tudi preprečevali nameščanje italijanskih duhovnikov v kraje, kjer živijo Slovenci.

Tudi duhovniki v Videmski pokrajini so se organizirali, in sicer v Zboru sv. Marka, a videmski škof jim ni dal podpore. Brez organizacije pa niso imeli moči, da bi ubranili domači jezik pri bogoslužju in verouku, ki ga je leta 1933 prepovedal sam Mussolini.

O zboru svečnikov se je malo govorilo in se še vedno malo govori. Morda zato, ker so postavili narodne vrednote na prvo mesto, pred ideološke. Leta 1997 je bil zbor sicer odlikovan s častnim znakom Republike Slovenije, a to le malokdo ve.

Poleg Tigra in komunistov je narodnoobrambno delovala tudi tajna krščanska socialna organizacija. Kot pišete v knjigi, je bil njen najvidnejši predstavnik Virgil Šček, hkrati pa je bil tudi najvidnejši predstavnik Goriške sredine ... Kaj je bilo tisto, kar je njegov program umestilo v sredino?

Tajna krščanska organizacija je delovala nekako po letu 1930. Nastala je s stapljanjem Zbora svečnikov sv. Pavla in krščanskih socialcev. Nadaljevala je delo prejšnjih organizacij in se skrivala za cerkvenimi zidovi, kjer

so gojili slovensko petje, poslušali domoljubne govore in se na božjih poteh družili, da so doživljali pripadnost skupnosti, ki je bila obsojena na smrt. Tajno so širili slovenska glasila, skrbeli za izobraževanje duhovniškega in laičnega narodno zavednega naraščaja ter pripravljali ljudi z razvojem samozavesti in narodne zavesti na dolgotrajen odpor proti asimilaciji. Eden glavnih voditeljev je bil Virgil Šček, ki je aktivno deloval v društvu Edinost, bil izvoljen za državnega poslanca v rimskem parlamentu, izdajal časopisna glasila, nabožne knjige, povezoval duhovnike in usmerjal njihovo delovanje. Bil je med ustanovitelji in voditelji gibanja narodne enotnosti, ki je že v začetku maja 1941 dalo pobudo za nestranskarški, neoborožen, enoten vse-slovenski narodni odpor. Temu gibanju so tajne obveščevalne službe KPS nadele ime Goriška ali Primorska sredina.

Kot že naslov vaše knjige pove, se je Goriška sredina v času komunistične revolucije in posledično državljanske vojne znašla med dvema ognjema in se ni želela priključiti nobeni od obeh strani – ne komunistični ne protikomunistični. Zakaj?

V vodstvu Goriške sredine so bili pretežno duhovniki, večina laičnih narodnih voditeljev je bila v zaporu. Na poziv OF so njihovi fantje odhajali v gozd. Duhovniki so vedeli, da odpor vodijo komunisti, oni pa služijo krščanstvu, a niso mogli obrniti hrbtna svojim ljudem, s katerimi so se že desetletja borili za ohranitev narodnih pravic, niso hoteli razkola med ljudstvom in cerkvijo. Stiska duhovnikov je bila velika. Na sestanku stanovskega društva so sprejeli Ščekove usmeritve: podpirati fante v gozdovih, ki so odšli v boj iz ljubezni do domovine in ne za komunizem, pomagati vsem, preprečevati hujše zlo in preprečevati bratomorno vojno. Sredina se je postavila odločno proti okupatorju in odločno proti komunizmu. Bili so kritični do obeh nasprotujočih si političnih skupin. Osvobodilno fronto so kritizirali zaradi širjenja brezboštva, nasilja, zločinov, krivic in partizanske taktike bojevanja, ki je izzivala nasilje okupatorja. Kritizirali so tudi nasprotno stran, Slovensko zavezo, zaradi neenotnosti, postavljanja ideoloških problemov v ospredje, prepozna odpora, ki je omogočil, da je vodstvo odpora prevzela komunistična partija, ter zaradi prevelike lojalnosti in povezovanja z okupatorjem.

No, kljub temu je bila Goriška sredina zelo moteča za obe strani, še posebej za komuniste ...

Res je. Obe strani sta jo vabili in hoteli pridobiti zase, obe strani sta jo tudi kritizirali in napadali. Ena stran ji je očitala, da podpira komunizem, druga pa, da podpira belo gardo in domače izdajalce.

Nekako se zdi, da so ob koncu vojne in po njej predstavniki Goriške sredine doživljali podobno usodo kot tigrovci ...

Doživeli so celo hujšo usodo, saj je bil nastop proti njim ob koncu vojne odkrit. Tigrovci so se med NOB vrasli v OF in ob koncu vojne so o njih molčali, čistke pa so bile zahrbtno in zamaskirane. Medtem ko so goriški sredinci sami in osamljeni vztrajali v sredinski drži do konca vojne. V javnih govorih zmagovalcev so bili opredeljeni kot izdajalci, ker se niso priključili OF. Odnos do njih je bil torej odnos do narodnih izdajalcev. Že med vojno je padlo nekaj strelav na najbolj izpostavljene laične voditelje, takoj po vojni pa so doživljali hišne preiskave, aretacije, zasliševanja in zapore. Duhovniki, ki so ostali onstran meje, so v starosti ostali brez pokojnine, tostran meje pa so s svojimi verniki trpeli ponižanje in preganjanje ne glede na svoje požrtvovalno narodno delo.

Kje vidite največji pomeni Goriške sredine? Je bil to njihov socialni program? So bila to njihova neumorna prizadevanja za obstoj slovenskega naroda? Ali njihova prizadevanja za priključitev Gorice in Trsta Jugoslaviji?

Vse to in še več. Narodne interese so postavili pred politiko in ideologijo. Pokazali so veliko ljubezen do svojega ljudstva, z njim so trpeli in se borili za obstoj narodnih vrednot. Zavzemali so se za enotnost in sožitje in ljudi povezovali v trdno skupnost. Razvijali so moč duha, da bi vplivali na odpornost proti asimilaciji. Dosegli so veliko. Preprečili so hujše zlo, nasilje in krvavo bratomorno vojno, pokazali so moč duha za narodno preživetje in narodno obrambo brez nasilja in orožja.

Prizadevali so si tudi za priključitev vse Primorske Jugoslaviji, taki, kot je bila, v prepričanju, da se politika menja, a narod ostane. Razmejitvenim komisijam so poslali dve peticiji s skoraj 200 podpisov primorskih duhovnikov, na razmejitvenih komisijah so se zavzemali za pravične meje. Zanimiv je Ščekov socialni program, ki je zelo blizu gospodarskega programa krščanskega socialista Andreja Gosarja; zavzema se za narodno ekonomijo, udeležbo delavcev pri dobičku in sodelovanje pri upravljanju. Nekaj podobnosti je s Kardeljevim samoupravnim socializmom. Veliko bi se lahko od njih naučili za današnji čas, če bi le hoteli.

V knjigi na podlagi dokumentov zanimivo opisujete dvolično obnašanje slovenske komunistične partije v Trstu, ki je večkrat zapostavljala slovenske nacionalne interese na račun »bratenja« z italijanskimi komunisti ...

Čudimo se lahko bratenju z Italijani glede na krvave izkušnje. Prvi obiski odposlanec KPS na Primorskem so bili namenjeni

predstavnikom KPI. Po razsulu italijanske vojske so se pojavljale italijanske partizanske enote po naših vaseh. Njim ljudje niso zaupali, vedeli so, da se ne borijo za rešitev Slovencev izpod Italije. Med vojno in po vojni so se v Trstu in Gorici oblikovali skupni italijansko-slovenski narodnoosvobodilni odbori, v katerih se je govorilo italijansko, a so zaradi oportunitizma prav kmalu razočarali naše še tako goreče internacionaliste. Nezadovoljstvo s tem bratstvom so izražali tržaški intelektualci v spomenicah, v katerih so vodstvu OF očitali, da se po naših krajih prosto šopirijo italijanski krvniki našega naroda.

V teh zvezah je marsikaj presenetljivega. Zato bi bilo prav, da bi zgodovinarji odgovorili na vprašanja: Kako to, da je sredi Ljubljane do propada fašizma, to je do polovice junija 1943, nemoteno deloval visoki komisar Grazioli, sovražnik Slovencev, avtor genocidnih zakonov? Zakaj je general Cerutti, organizator požigov in pobojev po Dolenjski, odjahal iz naših krajev na konju, ki mu ga je podaril visok komunistični funkcionar? Zakaj je bila usoda nemških in italijanskih vojakov na slovenski zemlji tako zelo različna ob porazu in razpadu njihovih vojsk?

Menite, da bi ob koncu druge svetovne vojne Jugoslavija dobila Gorico in Trst, če njena politika ne bi bila tako izrazito komunistična, tako prosovjetska!? Če ne

bi bili tako izraziti Stalinovi privrženci ...

Teško je odgovoriti na to vprašanje. Nisem prerok. Pričakovanja Primorcev so bila velika, saj so partizani kot zavezniki zmogovite koalicije prvi vkorakali v Trst in tam so umirali naši fantje. Primorci so bili silno razočarani, ker smo izgubili del etničnega ozemlja ter obe naši kulturni in gospodarski središči. Zakaj Trst ni naš? Storjenih je bilo veliko napak. Gotovo je bila navezanost slovenske zmagovalne stranke na Sovjetsko zvezo in Stalina moteča za zahodne zaveznike. Znane so nekatere izjave maršala Aleksandra, ki opozarjajo na to. Odrekanje sodelovanja z Zavezniško vojaško upravo, razne oblike revolucionarnega nasilja, ugrabitve in strelji, protestni shodi, nepokorščina, izkazovanje ideološke pripadnosti s slavoloki, napisi, simboli gotovo niso vzbujali simpatij pri zahodnih vlesilah. No, tudi pri teh odločitvah so bili odločujoči interesi velikih, ne pa pravičnost in poštenost.

Naj na koncu preskočiva v sedanji čas. Kako kot doktorica pedagoških znanosti gledate na današnjo domovinsko, domoljubno vzgojo v šolah? Nekako se zdi, se temu posveča vse premalo pozornosti ...

Naša šola v samostojni Sloveniji nima ne domoljubne in ne državljanske vzgoje, kar je razvidno iz postavljenih ciljev, vsebine pouka in splošnega domoljubnega ozračja.

Politični in osebni interesi so še vedno nad narodnimi. Že 100 let traja v šoli raznarodovalni proces. V Kraljevini Jugoslaviji je imela šola nalogo zvariti enoten jugoslovanski narod in Slovenci smo bili le eno plemo troimenega ljudstva. V socialistični Jugoslaviji smo vzgajali k jugoslovanskemu socialističnemu patriotizmu, bratstvu in enotnosti ter proletarskemu internacionalizmu. V samostojni Republiki Sloveniji pa vzgajamo za uspešno življenje v multikulturni postindustrijski družbi.

Nacionalni predmeti, kot so materinščina, zgodovina in zemljepis, izgublajo pomen. Tuji jeziki se potiskajo do prvega razreda. Slovenske književnosti je v berilih za osnovno šolo vedno manj, zgodovina kot samostojen predmet se poučuje od 6. do 9. razreda, a narodna zgodovina se ne obravnava sistematično, temveč sočasno s svetovno. Tem iz slovenske zgodovine je 10, in sicer ena v 7. razredu., 5 v 8. in 4 v 9. razredu. Splošno ozračje šole kakor tudi ozračje, ki ga ustvarjajo mediji, ni domoljubno, ljudi še vedno obvladuje strah pred zagovarjanjem narodnih interesov. Marsikaj bi bilo treba spremeniti, če hočemo kot narod preživeti. Narodna zavest, ki je bistveni pogoj narodne pripadnosti, je kompleksna, komplicirana struktura racionalnih in iracionalnih sestavin. Pomembna sestavina je domoljubje, ljubezen do domovine, ki ni dana, ampak jo je treba gojiti in vzgajati. **D**